

“НЕ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ТІЄЇ СЛАВИ...” (СКРОМНІСТЬ І ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

У статті на основі ретельного текстуального аналізу (листи, щоденник, спогади, автобіографія, літературні твори) уперше досліджено феномен Шевченкової скромності, зафіксований у його доробку. Відповідно витлумачено окремі тексти й мистецькі твори, уточнено й доповнено коментарі до них.

Ключові слова: мораль, скромність, смиренність, гординя, сором, слава, талант, покликання, християнство.

Vasyl Yaremenko. “Not for the people, for that fame” (Modesty and Creative Self-Realization of Taras Shevchenko)

The phenomenon of Shevchenko's modesty was considered in the context of his works (letters, diary, memoirs, autobiography, works of literature) on the basis of scrupulous textual analysis. Some texts and works of art were interpreted from this perspective. It allowed adding new or specifying already existing comments.

Keywords: morality, modesty, humility, pride, shame, fame, talent, mission, Christianity.

У сучасному соціумі скромність як антипод безсоромності якось випадає з переліку людських чеснот і характеристик. Її просто не згадують. Турецький письменник Орхан Памук стверджує: “Завдяки телебаченню і голлівудським фільмам стиль життя багатих ніколи в історії не був так насильно доведений до відома бідних. Ба, навіть ще гірше, ніколи в жодному періоді історії не було так зрозуміло, що багаті і могутні суспільства є очевидно праві і “розсудливі” (цит. за: [16, 215]). Можна доповнити: вони нібито “праві” й у своїй безсоромності та нахабному демонструванні цієї риси, яка, власне, іде в парі з отією “розсудливістю”. Не випадково Іван Дзюба назвав один зі своїх есеїв “Порнократія на марші”. Нині переможно марширує й неоцинізм, про що попереджала Ліна Костенко. “Якщо існує моральна якість, на котру нині зовсім не зважають і навіть заперечують її, то це – саме смирення” [52, 16], – тривожаться й теологи. За словниками, скромність – позитивна моральна прикмета й риса характеру [43, 337-338]. Нині вже забувається, що вона по суті – форма усвідомлення особою своїх обов’язків перед іншими людьми, що чим розумніша людина, тим вона скромніша (“Пихатий дурному брат”), а натомість дедалі частіше порушують питання про те, чим є людська скромність для самореалізації і кар’єри – чеснотою чи вадою? [10]. Особливо важко визначити міру й рамки скромності талановитої або геніальної людини, котра самовиражається через ознайомлення загалу зі своїм творчим доробком. У цьому аспекті варто проаналізувати постать Тараса Шевченка, що і становить мету розвідки.

Літературознавці переважно наголошують на усвідомленні митцем своєї “будительної” місії та намаганні її виконати. Г. Грабович подає несумісні, як на перший погляд, тези. З одного боку, у Шевченка, мовляв, самокритика сягнула “нечуваної раніше в українській поезії (і можливо, в поезії взагалі) гостроти”, і “Шевченко по суті, ніколи і не прагнув “володарювати над людськими душами” як його польський двійник – Міцкевич”, а з другого – “з однаковою промовистістю він звеличує себе як “Носія Святого Слова, як пророка” [12, 88-89]. Це нібито роздвоєння в оцінках власної творчості ще більше посиляться, якщо взяти до уваги, що мотив слави “в Шевченка надзвичайно багатий змістовно й емоційно, надзвичайно драматичний, і його поетичне вираження де в чому не має аналогій у світовій літературі та філософії” [13, 96]. Уважаю, що простіше та об’єктивніше в аналізі поетової самооцінки творчих зусиль послуговуватися категорією “скромність”. На неї, ураховуючи глибоку християнськість Шевченка, звернув увагу Є. Сверстюк [31, 49]. Констатується,

що Шевченко не переймався фіксацією ні першопочатків свого віршування, ні власного поетичного процесу взагалі [19, 110; 6, 43]. Змолоду своєю справою вважав малярство, бо й перші літературні спроби не випадково йменував в автобіографії “етюдами в стихотворном искусстве” [50, 193]. Шевченкове ставлення до своїх віршованих спроб могло змінитися в бік їх більшого поцінування після того, коли не лише малюнки, а й вірші стали вагомим аргументом, щоби прискорити його викуп із кріпацтва [6, 44, 50]. Але й тоді на зібраннях він міг співати, танцювати, та не поспішав декламувати власну поезію [39, 64]. Немає відомостей, що з написанням перших літературних творів Шевченко намагався їх конче надрукувати. Прикметною із цього погляду була його перша збірка, обставини появи якої подані в спогадах П. Мартоса. “Я доклав багато зусиль, щоби умовити Шевченка; нарешті він погодився, і я в 1840 році надрукував “Кобзаря” [39, 70], – розповідав той. Навіть якщо брати до уваги, що Мартос усіяко перебільшував свою роль і применшував значення Є. Гребінки в першому виданні Шевченкових творів [8, 98-99] або відбулося, за Є. Сверстюком, своєрідне “розігрування” і “розмова майстра з клієнтом” [31, 50-51], то згадане аж ніяк не свідчить про авторське самолюбство Шевченка. Свою роль відіграло бажання віддячити благодійникам за облаштування його мистецької долі, за викуп із кріпацтва. Із восьми творів першого “Кобзаря” п’ять мали присвяти, а наступна книжка (“Гайдамаки: Поема Т. Шевченка”) теж присвячувалася – В. Григоровичу. У виданні “Кобзаря” 1860 р. автор не забув подячно зазначити на титульному аркуші – “Коштомъ Платона Семеренка”, а вся книжка мала присвяту: “Марку Вовчкові, на пам’ять 24 стичня 1859 року” [48, 14]. І така практика присвят стосується всього творчого шляху поета. Узагалі серед адресатів можна нарахувати не менше 22 осіб, і присвяти дуже розмаїті, є навіть колективна: цикл “В казематі” присвячено “союзникам”. Шевченкову схильність до творчих присвят пояснюють “психологічною організацією поета, екстраверта за натурою” [5, 324-326]. Але “екстраверт за натурою” – це такий психологічний тип акцентуації характеру, який намагається всіляко привернути до себе увагу ближніх. А в Шевченка, думаю, первинне місце посідала скромність, яка вмщала і схильність віддячувально-заохочувального включення інших до свого творчого процесу. Можливо, що окремі його вірші-присвяти в цьому сенсі не мають аналогів у світовій літературі. Так ліричне послання “А. О. Козачковському” ніби перетворюється в тихосумну бесіду з далеким товаришем, з елементами самокритики.

І лише велика популярність першого “Кобзаря”, позитивні відгуки у пресі та в листах спонукала автора до думки про наступні видання своїх творів. Честолюбство мало би повести Шевченка на російське поле. Адже перші тогочасні відгуки, за Г. Грабовичем, виразно артикулювали “специфічно спароване судження”: талановитий, але марнує свій дар, пишучи “нікудишньою”, “безперспективною” мовою [11, XXI]. Проте молодий поет і далі у справі видання творів іде за побажанням і заохоченням авторитетних читачів [23, 9, 20, 26, 84, 114]. Останні часто висловлювали численні поради, які вже для поета набирали зобов’язувального характеру, бо апелювали до його християнських і національних почуттів (листи до Шевченка від 2 травня 1842 р.; 17 травня, 19 червня, 9 липня, 21 липня 1844 р.; 6 липня 1856 р.; 28 жовтня 1857 р.; 10 вересня 1859 р.). Тому він не кривив душею, коли пояснював під час слідства, що “малороссиянам нравились мои стихи, и я сочинял и читал им без всякой цели...” [40, 325]. Як свідчить лист П. Куліша до С. Аксакова від 5 грудня 1855 р., на початку 1847 р. саме з його й М. Костомарова ініціативи були зібрані кошти на видання нової збірки Шевченкових поетичних творів [23, 226; 22, 311]. До неї автор у Седневі написав програмну лаконічну передмову, але із присиланням віршів не поспішав (лист від М. Костомарова 13 березня

1847 р.). Той же Куліш 1858 р. виношує намір перевидати з доповненням збірку під назвою “Думи, пісні і поеми Шевченка” [23, 103, 104, 118]. “Навчи ти мене, будь ласкав, що мені робить з руськими повістями? У мене їх десятків коло двох набереться” [50, т. 6, 157], – звертається Шевченко до Куліша 26 січня 1858 р., а на початку листа дорікає йому за те, що той помилково подумав про приготування поеми “Неофіти” до друку. З тих повістей збереглося лише 9, і жодна з них не побачила світу за життя автора. Спершу він бажав їх публікації, а зрештою навіть подякував С. Аксакову за пораду не друкувати повість “Прогулка с удовольствием и не без морали” (лист від 15 липня 1858 р.). Не розсердився, що адресат перед тим позитивно відгукнувся про її першу частину, а потім змінив думку. Шевченко хоче почути від М. Щепкіна й особливо від П. Куліша “дружні зауваги”, думки про свою поему “Неофіти” й інші твори (щоденникові записи 8 грудня 1857 р., 4 січня і 18 березня 1858 р.). Уже надруковане пропонує переважно тоді, коли треба викупити наклад чи розплатитися за видане. Якось мало турбувався про збереження рукописів (листи до О. Корсуна 11-12 січня 1842 р. й М. Костомарова 10 лютого 1858 р., спогади А. Козачковського, О. Лазаревського, щоденникові записи 18 і 29 квітня 1858 р.), у пам’яті не обов’язково фіксував створене (спогади В. Тарновського), але дуже переймався цензурними вилученнями, якістю друкованого (листи до О. Корсуна 11-12 січня 1842 р., П. Симиренка 3 січня 1860 р.).

Після невольничих літ Шевченко більше дбав про видання своїх поетичних творів, зокрема й “Кобзаря” 1860 року. “Появления стихотворений Шевченки нетерпеливо ожидали все, не только земляки его, но и русские – способные понимать истинную поэзию. Теперь вы на каждом шагу встретите у нас людей, приходивших в восторг от г. Шевченки” [42, 708], – так повідомляв російський письменник і перекладач О. Плещеев у дописі “Заметки кое о чем” до газети “Московский вестник” (1860. – 1 апреля. – №13. – С. 208-210). Він був її пайщиком і залучав туди найкращих письменників, а в листі до Ф. Достоевського про поему “Наймичка” написав дуже точні рядки: “Просто, природно, щиросердно – до неймовірності” (цит. за: [18, 168]). Шевченкове листування свідчить, що, крім бажання задовольнити потужний читацький попит, були й інші вагомні чинники, які не стосувалися славолюбства (листи Шевченка 13 листопада 1858 р., 1 лютого, 26 березня, 22 серпня 1860 р.). Однак власні матеріальні потреби автора не затіяли благодійництва: видавши “Кобзарь Тараса Шевченка” 1860 р., а потім і “Букварь южнорусский”, поет із появою недільних шкіл негайно заходився передавати надруковане на їх потреби (лист до М. Чалого 11 серпня 1860 р. та ін.). Упадає в око, що й до періодичних видань він подавав чи планував послати свої твори здебільшого з ініціативи й за наполяганням їх організаторів. Пересилаючи написане окремим адресатам, переважно реалізував чужі побажання та власні обіцянки. Свої вірші, мабуть, теж частіше читав саме на прохання, навіть із примусу [39, 81, 104]. Є й інші факти, що дотичні до характеристики митця як скромної людини (його листи 8 грудня 1841 р., 30 вересня 1842 р., 23 вересня 1844 р., 1 січня і 7 березня 1850 р., 15 червня 1853 р., 9 жовтня 1854 р., 4 січня 1858 р., щоденникові записи 21 лютого і 6 березня 1858 р.). На репліку О. Афанасьєва-Чужбинського про те, що він краще пише “по-нашому”, ніж російською, кидає з усмішкою таку показову фразу: “От спасибі! А дехто хотів одурить мене, зачепить, знаєш, авторське самолюбіє, так я ж і сам бачу. Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся” [39, 93]. Не образився за “догану” [30, 128] княжни В. Рєпніної стосовно випадків безладного способу життя, а подячно відповів російськомовною поемою “Бесталанний” (“Тризна”). Мистецька слава завжди затіняє ту рису, яку називають скромністю, але у спогадах про Шевченка вона таки прямо чи опосередковано засвідчена [39, 144, 191, 143, 236].

Був вимогливим до власної творчості й тому наприкінці солдатчини висловлював сумнів щодо своїх перспектив не лише в малярстві, а й у поезії (лист до Я. Кухаренка 22 квітня 1857 р.). Як і належить скромній людині, не забув написати в “Щоденнику” 26 жовтня 1857 р. і 5 грудня цього ж року в листі до П. Куліша про надмірну оцінку в епілозі до “Чорної ради” його внеску в українську літературу. Бентежить надмірною увагою до своєї персони (щоденникові записи 30 березня і 12 квітня 1858 р.). Мемуарні джерела зафіксували цілковиту розгубленість поета, коли під час публічних читань у Петербурзі його зустріли шквалом аплодисментів і вигуків [39, 296, 298].

9 лютого 1858 р. написав у Нижньому Новгороді віршований триптих “Доля. Муза. Слава”, який у листі до С. Аксакова 16 лютого 1858 р. дуже точно характеризував як “одно в трех лицах <...> новорожденное чадо” [50, т. 6, 161]. Це художня цілісність [14, 195], але третя частина різко контрастує із двома іншими. Уже в зачині автор образно іменує славу “задрипанкою, шинкаркою, перекупкою п’яною”, далі – повією (“І курвила з Миколою” чи “солдатами”, – у перших варіантах [50, т. 2, 496]), показуючи всю відносність, релевантність цього поняття. “Це розмова з кралею легкої поведінки” [32, 117], – дотепно зауважив Є. Сверстюк. Гадаю, що важко знайти у світовій поезії досконаліший зразок, у якому художньо показано багато нюансів поняття слави і продемонстровано відсутність виразного авторського честолюбства в цій царині. Згадаймо російського генія О. Пушкіна: “И славен буду я, доколь в подлунном мире / Жив будет хоть один пиит”.

5 жовтня 1860 р. в Петербурзі Шевченко створює вірш “Не нарікаю я на Бога”. Існує переконлива думка, що в ньому в символіці очікуваних “добрих жнив” поет мав на увазі не оцінки власної творчості [24, 493-495], а працю над “Букварем” [2, 117]. А чи не вказує на Шевченкове славолюбство писання “Щоденника”? Аж ніяк. Про те, що ці нотатки не було призначено для друку, автор прямо вказував уже у другому записі від 13 червня 1857 р.; на цьому наголошувала й редакція “Основи”. Тут діарист не боявся подавати себе в непривабливому світлі (записи від 20 жовтня, 26 і 29 листопада, 9 грудня 1857 р.). Л. Ушкалов доводить: у цьому жанрі поет шукав для себе розради й утіхи від нестерпної нудьги, очікуючи на звільнення з “незамкненої тюрми” [45, 118-119]. “Удивительно грубы и однообразны его суждения о людях” [1, 55], – зазначав М. Горький 1926 р. в листі до І. Айзенштока, ознайомившись із текстом цієї пам’ятки, що її надіслав учений. Таку несправедливу оцінку пояснюють упередженістю цього письменника до дерусифікації, яка тоді розгорталася в УСРР, неприйняттям християнського духу “Щоденника”, а може, і неухважним переглядом тексту.

Теми скромності стосується і ставлення поета до своєї “Автобіографії”. Він хоч і почав писати її на прохання редактора журналу “Народное чтение”, але віддав рукопис П. Кулішу для редагування й остаточного оформлення. Шевченкова редакція цього тексту, на відміну від Кулішевої, відомої як “Письмо Т. Г. Шевченка к редактору “Народного чтения”, лаконічніша, у ній не приховуються факти арешту й цензурування творів, немає менторських моментів [50, т. 5, 191-200, 419-422]. Дослідники констатують, що Куліш істотно переробив написане і Шевченко авторизував його текст [35, 91-92]. Проте ми так і не знаємо, кому належить остаточна редакція. Наприклад, у наявному варіанті маємо ущипливі судження про дячків чи вказівку на те, що бал у Вільно проводився “по случаю тезоименитства в Бозе почившего императора Николая Павловича”. Натомість відсутні згадки про солдатчину. Але фактом залишається одне: варіант Шевченка значно скромніший.

Скромність – один із виявів совісті, як і сором. “У кого совісті нема – нема й сорому”, – мовить прислів’я. І вона раз по раз зринає в Шевченковій поведінці

(щоденникові записи 11 листопада і 4 грудня 1857 р.). Форм совісті дуже багато, але часто вирішальну роль відіграє сором. Релігійний філософ В. Соловйов зазначав, що взагалі вся моральність “виростає з почуття сорому” [37, 234]. Сором також уважають первісною формою моральної самооцінки як історично, так і психологічно. У листуванні Шевченко згадує про соромливість (листи до М. і Ф. Лазаревських 20 грудня 1847 і 22 квітня 1848 р.; М. Щепкіна 6 грудня 1858 р.). За спогадами О. Афанасьєва-Чужбинського, В. Беренштама, поет постійно дякував за увагу до своєї персони, зворушувався гарним прийомом, на хвальбу відповідав добродушним сміхом.

Надмірну честолобність Шевченко вважав перешкодою для творчої самореалізації. За спогадами А. Козачковського, причиною хвороби М. Гоголя він назвав “нездійсненні честолобні мрії” геніального українця [39, 79]. Свою жагу творчості неодноразово пояснював не цим, а “странным <...> призванием”, “стремлением к стихословию” (щоденникові записи за 1 липня 1857 р. і 9 лютого 1858 р.) [50, т. 5, 36, 151]. Цікавим є спостереження О. Прицака: “В російському оригіналі щоденника Шевченко вживає слово “призвание”. Отим терміном, що був у російській мові XVIII – XIX ст. калькою двох німецьких слів *Beruf* та *Ruf Gottes au die Menschen*, російські романтики передавали концепцію покликання у двох варіантах: покликання поета і покликання пророка” [29, 264]. Покликання – це стан, коли не можеш не творити, твориш натхненно, часто спонтанно і, що важливо в аспекті цієї студії, безкорисливо. В. Бородин, досліджуючи поетику Шевченка й посилаючись на спогади, зазначив, що його геній-талант “вибухово-експресивної сили”, коли “твори народжувалися у творчому пориві”, у “стані естетичного зворушення, натхнення”, а творчий процес “охоплював поета нерідко раптово, зненацька”, і “безпосередній творчий акт мав характер імпульсивний, значною мірою близький до імпровізації” [7, 158]. У щоденниковому записі за 2 листопада 1857 р. читаємо: “Придя домой и от нечего делать раскрыл генварскую книжку “О[тчественных] з[аписок]”, и какая прелесть случайно попалась мне на глаза. Это стихотворение без названия З. Тур” [50, т. 5, 124]. Далі йде переписаний текст цього вірша. “З. Тур” – це псевдонім графині Саліас, уродженої Єлизавети Сухово-Кобиліної [4]. А в самому творі подано образ музи, яка після пошуків-блукань зрештою осипає кошиком квітів бідного натхненного юнака-поета. Думаю, що цей вірш привернув увагу Шевченка тим, що нагадав йому молодість і оте поетичне покликання. І. Тургенєв у спогадах про митця, написаних на замовлення, указував: “Самолюбие в Шевченке было очень сильное и очень наивное в то же время: без этого самолюбия, без веры в свое призвание он неизбежно погиб бы в своём закаспийском изгнании...” [44, 229]. Майстер російського слова чомусь не помітив, що в цій фразі “призвание” виступає ніби конкретизацією чи уточненням “самолюбия”, тоді як ці поняття по суті контрастні, а не взаємодоповнювальні. Зрештою, далі й сам автор спогадів ніби спростовує себе й виходить на об’єктивнішу стежину: “При всем самолюбии в нем была неподдельная скромность. Однажды на мой вопрос: какого автора мне следует читать, чтобы поскорее выучиться малороссийскому языку? – он с живостью отвечал: “Марко Вовчка! Он один владеет нашей речью!” [44, 229-230]. Таку суперечність в описі визначальних рис Шевченкової вдачі можна пояснити погордливою поблажливістю, яку виявляв тоді Тургенєв до культурних зусиль українців зі становлення своєї ідентичності й літературної мови [15, 39-46]. Захоплення жанром автопортрета (бл. 50 зображень включно з автошаржами) теж не може свідчити про нескромність Шевченка. Мексиканська художниця Фріда Кало казала: “Я малюю себе, тому що саме цю тему знаю найкраще” [21, 25]. Так міг сказати й Шевченко, який і у творчості не цурався самопізнання, ніби прислухаючись до Г. Сковороди. У його автопортретах, як уважає

Д. Степовик, “криється природне прагнення осягнути феномен людини через внутрішнє “вдивляння” у самого себе, через самооцінку” [41]. Один із малюнків Шевченкової серії “Телемак” – “Діоген” (Новопетровське укріплення, 1856) називається “Нарцис та німфа Ехо”. У ньому митець використав той варіант давньогрецького міфу про самозакоханого Нарциса, який дав змогу розвинути мотив не сумнозвісного “нарцисизму”, а самоспоглядання-самопізнання [25, 147-155].

Певною мірою про ставлення письменника до скромності в її особистому вимірі можна судити з того, як ця людська риса відображена в лексичі й тематиці його творів. У текстах Шевченкових повістей слово *скромність* трапляється кілька разів, зокрема, коли мовиться про жінок і в позитивно-оціночному значенні [33, 15, 263, 333]. У його поезії слово *скромність* у формі іронічного прислівника наявне лише в передостанньому, наповненому образною символікою вірші “Кума моя і я”: “І чепуренький жрець Ізиди, / Чорнявенький і кавалер, / Скромненько длань свою простер” (р. 8-9) [50, т. 2, 371]. Це блискуча іронічна й сатирична вказівка, усупереч церковному антуражу й гучним декламаціям, на казенну й нехристиянську атмосферу в столичному Петербурзі-Петрополісі й усій Російській імперії з болісно-роз’ятривальним її сприйняттям на рівні особистої долі. Щоб показати це, автор застосовує низку парних контрастних словесно-образних конструкцій: домислюваний читачем Петропавлівський собор – “піраміда”, “тьма” – “світоч”, язичницька “Ізіда” – асоціативна їй Богородиця, гімн першому біблійному цареві Саулу – уривок із духовного концерту про людську “скорбь”. І в одній із таких конструкцій знайдене [53, 651] слово *скромненько* протиставляється “кавалерові” – “жерцю”, тобто священику, який за своє прислужництво трону (на це вказує слово *лакей*) був нагороджений нагрудним (“наперсним”) хрестом. Ця срібна з позолотою й зображенням Розп’яття відзнака з’явилася 1797 р. за указом імператора Павла I. З 1820 р. такий же хрест, але вже цілком золотий, із литим Розп’яттям та зображенням імператорської корони зі внутрішнього боку дарували з “Кабінету Його Величності” придворним священикам і священикам закордонних церков [26]. Отже, тут слово *скромненько* вжито іронічно й воно маркує цілком протилежну рису, але водночас позаконтекстуально вказує на високе авторське поцінування скромності.

А ось слова *сором* і *стид* разом із похідними в поетичних творах Шевченка наявні аж 27 разів в україномовних і 6 разів у російськомовних текстах [20, т. 3, 1678; 20, т. 4, 2895]. У медитативній мініатюрі “Один у другого питаєм”, на думку В. Смілянської, поет також “висловлює сумнів у вартісності своїх невольничих творів”, використовуючи і слово “стид” [36, 674]. Здебільшого ті лексеми вжито у змістовій єдності з поняттям скромності як риси характеру: у значенні почуття збентеження за свій учинок, усвідомлення безчестя й ганьби, навіть дидактичного засобу, як у поемі “Наймичка” (р. 398) [50, т. 1, 339]. Поет звертає увагу й на викривлене розуміння соромливості (“Мар’яна-черниця”, р. 329-330) [50, т. 1, 199]. Утрата сорому рівнозначна відпаданню від Бога й зумовлена цим: “Бо я вже Бога не боюся / І не соромлюся людей” (“Відьма” (1847), р.191) [50, т. 1, 383]. Але автор підносить цю моральну рису й на громадський та історичний рівень: “Розковать / Козак сестру свою не хоче, / Сам не соромиться конать / В ярмі у ляха...” (“Гайдамаки”, р. 1131-1132) [50, т. 1, 156] і “Приписи” – №10); “І сором тут, і сором там / Вставать з чужої домовини” (“Гамалія”, р. 79) [50, т.1, 236]. Зрештою, в Шевченка дієслово “сміятися” вказує на зовнішнє осоромлення народу і країни, а усвідомлення цього має пробудити людську й національну гідність: “Нехай і так буде! / Так сміються ж з України / Стороннії люди!” (“Великий льох”, р. 537-539) [50, т.1, 328]. Це робилося під впливом Біблії, що видно з переспіву ним 43-го псалма

у “Давидових псалмах” (р. 65-68) [50, т.1, 359]. Так скромність і соромливість із особистісного рівня може піднятися на той загальний рівень, який дає потужний політичний ефект. Але для цього слід мати той належний нижчий рівень, бо ж нині помічено, що переважно “стид асоціюється з колективом, тоді як вина пов’язується з індивідом”. Ще Ж.-Ж. Руссо зізнавався, що найбільше “за все на світі”, включно зі смертю, він боїться саме сорому [9, 39 (епіграф), 40-41].

У текстах можна знайти несхвалення гордині чи гордості, пиhi та чванства, зокрема з боку духовенства (“Москалева криниця” в другій редакції, р. 89-92 [50, т. 2, 236]). Гординю в християнстві вважають найбільшим гріхом, бо, за народним прислів’ям, вона “не любить і не є люблена”. І це добре увиразнено в Шевченкових “Давидових псалмах”: “Встань же, Боже, твою славу / Гордий зневажає. / Вознесися над землею / Високо, високо, / Закрий славою своєю / Слепе горде око” (р. 151-156) [50, т.1, 362]. Або в словах “апостола нового” в “Неофітах”: “Перед гординею його, / Брати мої, не поклоніться” (р. 411-412) [50, т. 2, 254]. Конкретизовано цей гріх засуджений у таких творах: “Тризна” (р. 98) [50, т. 1, 241], “Відьма” (1847) (р. 475) [50, т. 1, 390], “Полюбилася я...” (р. 5) [50, т. 2, 126], “Дівичії ночі” (р. 28-29) [50, т. 1, 263], “Титарівна-Немирівна” (р. 5-8) [50, т. 2, 360], “Дурні та гордії ми люди”(р. 1-3) [50, т. 1, 201]. В останній із наведених поезій показано, що гріх гордині вже має суспільно-значущий рівень і відповідні наслідки. За поемою “Гайдамаки”, саме шляхетська пиha була серед основних чинників втрати польської державності (р. 275-277) [50, т. 1, 134]. А в “Посланії” неодноразовим нагадуванням про чванство по суті мовиться про гостру потребу для українців (особливо для еліти) тверезої національної самооцінки й самокритики (р. 164-165, 168) [50, т. 1, 352]. Це історіософський рівень: нескромність, пихатість, гординя згубна для окремої людини, шкідлива вона і для історичного життя народів. Для інституцій також, особливо ж для церкви. “Розпадуться три корони / На гордій тіарі! Розпадуться!” [50, т. 1, 291 і коментар], – пророкує Іван Гус у поемі “Єретик”, маючи на увазі, що тодішні римські папи взяли на себе занадто багато прав (тіара з вінцями-обручами або коронами, які символізували в різних інтерпретаціях троїстість папських обов’язків, влад, повноважень), себто демонстрували гординю. У “Щоденнику” Шевченко вживає щодо себе вислів “спрятал гордость в карман” (запис 28 червня 1857 р.) [50, т. 5, 30]. Малося на увазі нехтування почуттям самоповаги, але поет скористався саме таким поширеним фразеологізмом, щоб тамувати приниження, бо розумів несумісність гідності (російською – “достоинство”) і гордості.

Протилежна до гордині смиренність – справді християнська за своїм походженням і функціональним призначенням моральна чеснота, яку в пам’ятках для вірян поєднують зі скромністю [34]. Смиренність Богоматері добре відбита в Шевченковій поемі “Марія”, а мотив офірності пронизує всю його творчість. “Смирилася душа наша, / Жить тяжко в оковах! / Встань же, Боже, поможи нам / Встать на ката знову” (р. 81-84) [50, т. 1, 360], – ці слова з переспіву “Давидових псалмів” свідчать про те, що автор не вважав цю рису ознакою слабкості чи примирення зі злом, бо ж покладав надію на Божу допомогу в поєднанні з власними зусиллями, чого не було в оригіналі 43-го псалма (у католиків він 44-й). І не випадково слово “смиренність” натрапляємо в закличній формі й у вірші “Чи ми ще зійдемося знову?..”, написаному в скрутний час ув’язнення кирило-мефодіївських братчиків: “Смирітеся, моліться Богу / І згадуйте один другого. / Свою Україну любіть...” (р. 8-10) [50, т. 2, 20]. Серед основних молитов, які поет помістив у своєму “Букварі”, є й покайсна великопісна молитва святого Єфрема Сирійського, у якій прохають у Господа дарувати й “духа смиренномудрія”. Шевченкове смирення – це християнське упокорення перед Богом, засвоєння Христової науки Любові, маловаження

власної персони. Про це виразно мовлено в авторському смиренному вступі-молитві остаточної й першої редакції поеми "Відьма" (1847): "І примиренному присняться / І люди добрі, і любов, / І все добро" (р. 17-19) [50, т. 2, 265]; "Смирись перед Богом, людей не займай, / Шукай собі брата в палатах і в хаті / І дбай домовину, а слави не дбай..." [49, 53; 50, т. 1, 378]. Не випадково в повісті "Близнецы" богоугодне бджільництво названо "смиреним трудом" [50, т. 4, 53].

Отже, у Шевченкових літературних текстах скромність та близькі до неї морально-психологічні поняття належать до основних людських чеснот і вартостей. Але в них можна знайти й прямі та розлогі пояснення того, що бажання писати не свідчить про авторську схильність до пишання та величання. "Не для людей, тієї слави, / Мережані та кучеряві / Оці вірші віршую я. / Для себе, братія моя!" (р. 1-4) [50, т. 2, 121], – такий початок має одна з його медитативних елегій, створена 1848 р. на острові Косарал. Аналізуючи цей вірш та інші твори невольничого періоду, вчені називають їх "лікувальним письмом" (Л. Ушкалов) і доходять висновку, що поетична думка в них спрямована на осмислення своєї літературної праці насамперед "як глибокої духовної потреби, запоруки самореалізації особистості, збереження самототожності за екстремальних умов "несправжнього існування", коли "домінують переживання радості творення, почуття вдячності Богові й рідній землі за дар Слова" [3, 292-293; 47, 479-480]. Присутній мотив очікування відгуку, але потенційний читач постає в образі рідного дому, невеликого сімейного кола ("сім'ї веселої", батька, матері, дочки), і він невизначено віддалений у часі і просторі. Уважають, що поштовхом до написання медитативної елегії "Не для людей, тієї слави" могли бути рядки О. Кольцова "Пишу не для мгновної слави". Але в російського поета мовиться, що він творить "для розвлечення, для забави", "для друзей", "для пам'яті минувших днів". Мотиви нашого поета вказані вище; він писав таки для всіх людей, а тому й уточнив, що під фразою "не для людей" мав на увазі поетичну славу. Але як же бути з авторською оцінкою тієї поезії, яка з'явилася з-під його пера до солдатчини? Чи не свідчить про гординю ось це зізнання: "А перш! Єй-богу, не брешу! / Згадаю що чи що побачу, / То так утну, що аж заплачу" ("То так і я тепер пишу", р. 3-5) [50, т. 2, 70]? Аж ніяк, бо наведені слова стосуються лише порівняння двох періодів своєї творчості. Ба більше, у ліричному монолозі "А нумо знову віршувать", згадуючи попередній доробок, автор, як висловився Н. Чамата, "власні ж твори і настрої з гіркою самоіронією представляє як світ руйнування ("Нумо знову / Людей і долю проклонать")" [46, 70]. Уважаю, що самолюбний і славолюбний поет не може написати й таких гірких рядків: "Не був би в світі юродивим" ("Н. Н. – Мені тринадцятий минало", р. 49) [50, т. 2, 37]; "Добре, мамо, / Що ти заране спать лягла. / А то б ти Бога проклала / За мій талан" ("І виріс я на чужині", р. 18-21) [50, т. 2, 119]. Зрештою, амбітний поет не може подати у своїй творчості, як формулює В. Пахаренко, "цілий іконостас праведників" [27, 177].

Є. Сверстюк писав про Шевченкову натуру: "Була в його скромності народна соромливість щодо прославлення і звеличення, бо християнин повинен робити добрі діла непомітно, "так, щоб ліва рука не знала, що робить права" [32, 124]. Власне, на такі народні зразки орієнтував себе сам поет, бо в листі до В. Шевченка (2 листопада 1859 р.) жартівливо застерігався від належності до багатих і гордих. Знав, що народ наділяв пихатістю передусім панів: "Набрався панської пихи", "Се тільки панська пиха". Коли Є. Сверстюк пояснював, що "у Гоголя майже все, як у Шевченка, крім нього самого" [17], то, думаю, мав на увазі й відсутність надмірного честолюбства.

Шевченко знав, що "багатство й слава не загоять ушкодженого сумління", але, як і кожна небайдужа людина, хотів лише того, щоби згадали "незлим, тихим",

тобто християнським словом. А як же тоді сприймати і тлумачити його вислів “А слава заповідь – моя” [50, т. 2, 261] у згаданому вже триптиху (“Доля”, р. 18)? Тут варто звернутися до авторитетних учених. Ось думка І. Дзюби: “Шевченкові образи слави часто постають у вимірах християнського світосприймання. Не раз апелює поет до Божої слави як джерела милосердя, синоніму Божої потуги й самого Бога” [13, 94]. Його майже повторює М. Попович, зазначаючи, що, за Шевченком, “слава – це та особлива субстанція сили, перемоги, влади й добра, яка властива людям та спільнотам” [28]. Ці міркування ведуть до теології, де є пояснення, як розуміти славу: “Для християнина – відповідь проста: споглядати Христа, воплочене божественне смирення, Того, в кому Бог раз і назавжди показав усю славу свою у смиренні і все смирення своє у славі. Христос сказав у ніч свого найвищого смирення: “Тепер прославився Син Чоловічий, і Бог прославився в ньому” (Ів. 13:31)” [52, 17]. Уважаю, що мав рацію Є. Сверстюк, коли наголосив на тому, що Шевченко завжди переймався не своєю поетичною, а Господньою славою – тією, що “на висоті заповідей” [32, 122, 124]. А звернені до музи слова “Благослови мене, друже, славою святою” (р. 35-36) [50, т. 2, 373] з останнього вірша “Чи не покинуть нам, небого...” – це лише бажання залишити добрий слід після ширення поетичним словом тієї євангельської Божої слави в людських душах.

Шевченко у творчості стояв на ґрунті, який О. Шмеман означив так: “Писати варто лише тоді, коли усвідомлюєш: добре воно чи погано – але цього ніхто інший не напише...” [51, 3]. Український поет розумів свою місію. Але “ідея культурного покликання, – як висловився релігійний філософ В. Соловйов, – може бути слушною і продуктивною лише тоді, коли це покликання береться не як позірний привілей, а як дійсний обов’язок, не як панування, а як служіння” [38, 209]. Саме оте, виплекане християнською свідомістю поета, служіння, у якому немає місця зернам егоїзму, і було провідною мотивацією Шевченкової творчості, особливо літературної. І феномен Шевченка полягає й у тому, що він своєю діяльністю виразніше за інших підтвердив мудре прислів’я “скромність – сестра таланту”, показавши, що ця риса належить до тих прикмет письменника, які конче бажані для досягнення геніального результату.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айзеншток І.* Автобіографія. Вибрані листи (1910-і – 1920-і роки). – Київ: Критика, 2003. – 216 с.
2. *Антонович М.* Декілька зауважень до Шевченкового вірша “Не нарікаю я на Бога” // Сучасність. – 2000. – № 5. – С. 115-117.
3. *Барабаш Ю.* Слово // *Темі* і мотиви поезії Шевченка. – Київ: Наук. думка, 2008. – 279-301.
4. *Бирюкова М. А., Стрижев А. Н.* Под двойным псевдонимом. Стихи З. В. Тур. – [Ел. ресурс] Режим доступу: // <https://www.proza.ru/2015/09/20/87>
5. *Бондар Л.* Присвята, посвята, дедикація // *Шевченківська* енциклопедія: в 6 т. – Т. 5: П.-С – Київ, 2015. – С. 324-326.
6. *Бородін В. С., Кирилук Є. П., Смілянська В. А., Шаблійовський Є. С., Шубравський В. Є. Т. Г.* Шевченко. Біографія. – Київ: Наук. думка, 1984. – 560 с.
7. *Бородін В.* Між задумом і втіленням. Із секретів поетичної творчості Тараса Шевченка // *Вітчизна*. – 1980. – № 12. – С. 158-171.
8. *Бородін В.* Мартос Петро Іванович // *Шевченківська* енциклопедія: У 6 т. – Т. 4: М.-П. – Київ, 2013. – С. 98-99.
9. *Вина и позор в контексте становления современных европейских государств (XVI–XX вв.): Сборник статей / Под ред. М. Г. Муравьевой.* – Санкт-Петербург: Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2011. – 296 с.
10. *Горбунова Т.* Скромність: чеснота чи вада? – [Ел. ресурс] Режим доступу: // <http://old.dyvensvit.org/articles/3416.html>
11. *Грабович Г.* Прижиттєва рецепція Шевченка: становлення національного поета // *Тарас* Шевченко в критиці. – Київ: Критика, 2013. – Т. 1: Прижиттєва критика (1839-1861). – С. XVII-LIX.
12. *Грабович Г.* Самовизначення і децентралізація: “Хіба самому написать...” і проблема писання // *Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо (3 проблеми символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). – Київ: Критика, 2000. С. 68-104.
13. *Дзюба І.* Слава // *Темі* і мотиви поезії Тараса Шевченка. – Київ: Наук. думка, 2008. – С. 86-96.
14. *Доля* // *Шевченківський* словник. У 2 т. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. – Т. 1: А: МОА. – С. 195.

15. Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. – Київ: Критика, 2014. – 416 с.
16. Дячок В., Земський Ю., Чутира В., Яременко В. Релігієзнавство. Навчальний посібник. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 236 с.
17. Климончук О. Розмова з Євгеном Сверстюком. – [Ел. ресурс] Режим доступу: // <https://www.unian.ua/politics/347241-evgen-sverstyuk-ubivtsi-banderi-ne-mojut-probachiti-svojij-jertvi-vlasnogo-vchinku.html>.
18. Колосова Н. Плещеев Олександр Миколайович // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 5: П.-С. – Київ, 2015. – С. 168-169.
19. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. / Упоряд. В. Л. Смілянська. – Київ: Дніпро, 1991. – 702 с.
20. *Конкорданція* поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. – Едмонтон; Торонто, 2001. – Т. 3. – 2502 с.; Т. 4. – 3230 с.
21. Кочук Г., Шевцов Н. Красная синьйорина Фрида // *Труд*. – 2004. – 2-7 апреля (№25). – С. 25.
22. Куліш П. Повне збір. тв. Листи 1850 – 1856 / Упоряд., комент. Олесь Федорук. – Київ: Критика, 2009. – 672 с.
23. *Листи* до Тараса Шевченка. – Київ: Наук. думка, 1993. – 384 с.
24. Мовчанюк В. “Не нарікаю я на Бога” // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 4: М.-П. – Київ, 2013. – С. 493-495.
25. *Мойсей І*. Незбагненна божественна таємниця...”. Філософія в мистецтві Т. Шевченка. Лекції, студії. – Київ: ПП “КП “УкрСІЧ, 2013. – 362 с.
26. *Наперсний* крест. – [Ел. ресурс] Режим доступу: // https://ru.wikipedia.org/wiki/Наперсний_крест.
27. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 208 с.
28. Попович М. Нарис історії культури України. – [Ел. ресурс] Режим доступу: // <http://bezogr.ru/miroslavporovich-naris-istoriyi-kuleturni-ukrayini.html?page=26>
29. Прицак О. Шевченко-пророк // *Світи* Тараса Шевченка. Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк, 1991. – С. 249-276.
30. Рєнніна В. Лист до Шарля Ейнара // Спогади про Шевченка. – Київ: Держлітвидав, 1958. – С. 123-136.
31. *Сверстюк Є*. Гоголь і українська ніч: Есеї. – Київ: ТОВ “Видавництво “КЛІО”, 2013. – 328 с.
32. *Сверстюк Є*. Шевченко понад часом: Есеї. – Луцьк; Київ: ВМА “Терен”; ТОВ “Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 276 с.
33. *Словарь* языка русских произведений Шевченко. В 2 т. – Т. 1: А-О. – Київ: Наукова думка, 1985. – 754 с.
34. *Смирєння*. – [Ел. ресурс] Режим доступу: // <https://uk.wikipedia.org/wiki/Смирєння>
35. Смілянська В. Автобіографія [Шевченка] // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 1: А.-В. – Київ, 2012. – С. 91-93.
36. Смілянська В. “Один у другого питаєм” // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 4: М.-П. – Київ, 2013. – С. 674.
37. Соловьев В. Оправдание добра. Нравственная философия // *Соловьев В. Соч.*: В 2 т. – Москва: Мысль, 1988. – Т. 1. – 892 с.
38. Соловьев В. Национальный вопрос в России // *Новый мир*. – 1989. – №1. – С. 208-220.
39. *Спогади* про Тараса Шевченка. – Київ: Дніпро, 1982. – 547 с.
40. *Справа* Т. Г. Шевченка // *Кирило-Методіївське товариство*. У 3 т. – Київ: Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 696 с.
41. *Стєповик Д.* Унікальний внесок Т. Шевченка в образотворче мистецтво. – [Ел. ресурс] Режим доступу: // <http://www.kpba.edu.ua/publikatsii/statti/1145-unikalnyi-vnesok-tarasa-shevchenka-v-obrazotvorchemystetstvo.html>.
42. *Тарас* Шевченко в критиці. – Київ: Критика, 2013. – Т. 1: Прижиттєва критика (1839-1861). – 804 с.
43. *Тодтул М.* Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
44. *Тургєнев І.* Воспоминания о Шевченке // *Тургєнев І.* Полное собр. соч. и писем: В 28 т. – Москва; Ленинград: Наука, 1967. – Т. 14. – С. 227-231.
45. *Ушкалов А.* “Ми не лукавили з тобою...”: щоденник Тараса Шевченка. // *Ушкалов А.* Сковорода, Шевченко, фемінізм...: Статті 2010–2013 років. – Харків: Майдан, 2014. – С. 116-130.
46. *Чамата Н.* “А нумо знову віршувать” // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 1: А.-В. – Київ, 2012. – С. 69-71.
47. *Чамата Н.* “Не для людей, тієї слави” // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 4: М.-П. – Київ, 2013. – С. 481-483.
48. *Шевченко Т.* Кобзар 1860 року. Факсимільне видання. – Київ: Дніпро, 1981. – окрема титульна сторінка; додаток: Шубравський В. Є. Передмова до факсимільного видання “Кобзаря” 1860 року. – 23 с.
49. *Шевченко Т.* Мала книжка. Автографи поезій 1847 – 1850 рр. – Київ: Наук. думка, 1984. – 431 с.
50. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Т. 5. – Київ: Наук. думка, 2001 – 2014.
51. *Шмєман О., протодієфєр.* Зберегти вогонь християнства. Фрагменти із “Щоденників”. 1973-1983. // *Наша віра*. – 2011. – Ч. 8. – С.2-3.
52. *Шмєман О., протопрєсвітер.* Великий піст. – Київ; Львів: Quo vadis-Свічадо, 2009. – 128 с.
53. *Шутта-В'язовська О.* “Кума моя і я” // *Шевченківська енциклопедія*: У 6 т. – Т. 3: І.-Л. – Київ, 2013. – С. 651-653 (ілюстрація автографа).

Отримано 4 березня 2017 р.

М. Хмельницький